

Михайло ЧОРНОПИСКИЙ

ГЕНЕЗА САТИРИЧНОГО ТИПООБРАЗУ «ХРУНЬ»

Через творчість Корнило Устияновича і його часопис «Зеркало» простежена генеза в українському сатиричному лексиконі типуобразу «хрунь».

Ключові слова: Корнило Устиянович, сатиричний типуобраз, «Зеркало», Микита Хрунь, Шкаралупник, вибори, сейм, парламент.

© М. ЧОРНОПИСКИЙ, 2013

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (113), 2013

Ще Олександр Потебня відкрив лінгвістам, що слово не знак, а образ, образ всього, що є в довколишньому світі. Це він чудово ілюстрував на фольклорній символіці, бо у пісенних поетичних образах, паралелізмах, метафориці (прислів'я, приказки, загадки і т. д.) слово має яскраву асоціативну «оболонку» образности, яка, як клітина у живому організмі, поєднуючись з іншими словами-образами, стає твором мистецтва.

Для того, щоб навіть одне ім'я набрало значення певного образу-типу, або, просто кажучи, типобразу, потрібний відповідний суспільно-історичний чи побутовий контекст, в якому те ім'я, слово набуває самодостатній семантичний зміст, свій вартісний «номінал», з яким іде у простори світової культури. Так, з античності вийшов Герострат, Прометей, Антей та низка інших типобразів, з Біблії — Ной, Каїн, Соломон, Мойсей, Іуда, рай, пекло та ін. образи, з літературних творів, крім названих уже, — Дон Жуан, Дон Кіхот, Плюшкін, Кирпагнучкошиєнко-в, Баба Параска, манкурт, з фольклору різних народів — Барон Мюнхаузен, Пан Каньовський, яничар, перекинчик, перевертень, цап відбувайло, свиня, осел, баран, цуцик, лис, змія...

Особливо продуктивним у творенні типобразів є народне мистецтво — фольклор, малярство, обрядодійства, демонологічні, казкові, анекдотичні образи. Чи не найбільше серед них типобразів фольклорної сатири. У реаліях нинішнього суспільно-громадського життя України вони буквально творяться на наших очах: *круті, мажори, тушки, нові українці* тощо. З обоими таких сатиричних типобразів минулого до сьогодення суспільно-політичних реалій повернувся і типуобраз «хрунь» — образ безпринципної, продажної, корисливої або ще й темної, затурканної, забитої особи, яка готова продати свою гідність за матеріальну вигоду, служити за неї аморальним зверхникам, зраджувати своїх ближніх і т. ін.

Мене зацікавило, коли і як в Україні з'явився такий сатиричний типуобраз. Спосіб утворення самого цього слова *хрунь* звуконаслідувальний — від характерного звуку свиней: *хрокати, хрюкати*. У нашому національному лексиконі слів такого утворення безліч і вони зустрічаються у словниках з давніх часів. Але слова «хрунь» ми не зустрінемо ні у першому найповнішому словнику української мови Павла Білецького-Носенка, який увібрав лексичний масив словникарських праць від XVI до другої половини XIX ст. [2], ні в «Словнику староукраїнської мови

XIV—XV ст.» [6]. Нема його і в збірнику О.В. Марковича та інших «Українські приказки, прислів'я і таке інше», що його уклав М. Номис і видав 1864 р.

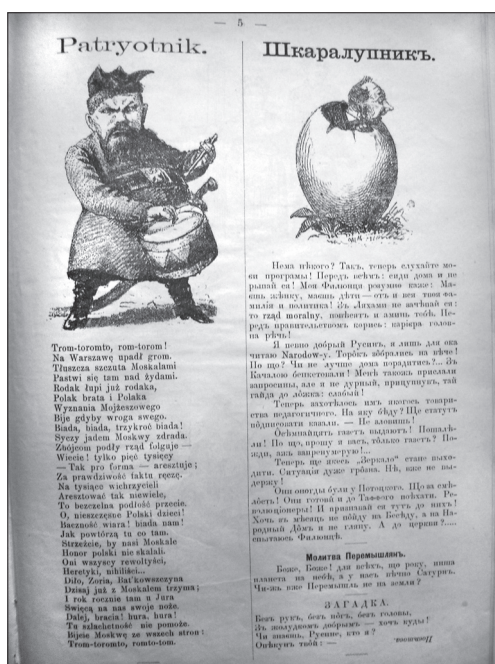
Пошук першопояви типообразу «хрунь» привів нас до творчості українського письменника, художника, журналіста, громадського діяча Корнила Устияновича (1839—1903), сина письменника Миколи Устияновича — одного з «будителів галицького люду» з Шашкевичевого гурту. Корнило був не так забутий, як замовчуваний під більшовицьким окупаційним режимом [3], а особливо його унікальний

в українській сатиричній журналістиці часопис «Зеркало», з якого, власне, і пішов у світ образ, на жаль, і досі невмирущого «хруня»...

Сатиричні типообрази творяться у відповідних суспільно-громадських обставинах як вираз суспільно значимого явища, вразливого для громади, нації. Саме такі умови виникли в окупованій Австро-Угорщиною Галичині в другій половині XIX ст., в конституційній монархії, де періодично відбувалися вибори до крайового сейму та парламенту, де, як і сьогодні, українці змагалися в гострій боротьбі за свої права. Їм протидіяли провладні польські, угорські верхи, що успадкували давні претензії на панування на українських землях, а також щедро оплачувана москвофільська агентура царської Росії, яка посягала не тільки на українські землі, а й на всі слов'янські країни, бо нібито за правом слов'янського «родства» вони мали би належати загребущій імперській «слов'янолюбній» Москві.

У сферу свого впливу москвофільська агентура прагнула притягати публіку, серед усього іншого, і виданням сатирично-гумористичного двотижневика «Страхопуд», про що вона, як знаємо, інформувала своїх петербурзьких субсидаторів. Цей журнал, що у 1863—1868 рр. виходив у Відні, від 1872 р. вже видавали у Львові з перервами і з різними додатками («Словянская зоря», «Беседа» та ін.) аж до 1913 р. Цей мертвотний часопис калічним «язичієм» із титульним зображенням городнього опудала на плоті вже сам по собі був посміховищем (випадок, коли бездарний сміхотворець, не відаючи того, сам стає об'єктом комічного), але завдяки щедрим московським грошодавцям тримався чи не найтритивалішим органом москвофілів. За таких обставин Корнило Устиянович, вражений звироднілим москвофільством, заповзявся видавати свій український сатирично-гумористичний двотижневик «Зеркало», залучивши у співробітники на 20 років молодших від себе, — 22—26-річних, літераторів Володимира Масляка (1858—1924), Володимира Коцовського (псевд. Корженко, 1860—1921), Івана Франка (1856—1916) та ін. З Франком Корнило познайомився у 1881 р. у домі Володислава Федоровича в с. Вікно на Тернопільщині і, як зазначив Франко, «я сходився з ним також не раз у Львові» [8, с. 445].

Треба відзначити, і досі замовчуваний сатиричний журнал «Зеркало» — це новий етап не тільки

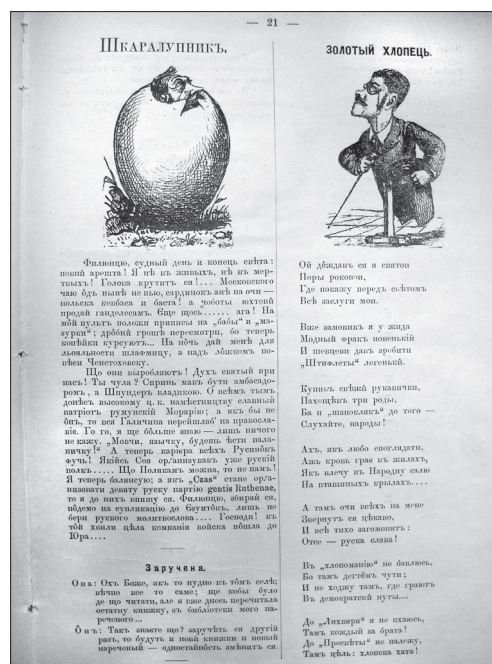
у життєвій і творчій біографії К. Устияновича. Це — початок нової доби в українській сатиричній журналістиці. Устияновичів проект на цілі десятиліття заклав своєрідну «матрицю» осміювання найхарактерніших вад суспільно-громадського життя в підавстрійській зоні окупації України, осміювання, що захоплювало часто і російську зону окупації, та, зрештою, консолідувало патріотичні творчі сили всієї поневоленої України.

1-го січня 1882 р. з друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові вийшло обсягом 4 аркуші перше число журналу-двотижневика (з випуском 1-го і 15-го дня) «Зеркало», що став тріскою в одні австро-польської адміністрації, усім ворожим українцям зайдам та їх доморощеним прислужникам. З усього видно, що його текстове і графічне наповнення найбільше належало К. Устияновичу. «Видає і одвічає за редакцію К.Н. Устиянович» — стояло у кожному аж до останнього 11-го числа, що вийшло 1-го червня 1883 р. У фондах академічної бібліотеки ім. В. Стефаніка у Львові зберігся комплект усіх чисел журналу цього періоду разом з тими, що були конфісковані цензурою (шифр: Ип. 22.316).

Характерно, що в час більшовицької окупації московські цензори поставили на ньому клеймо «нац[ионалізм] і антисемітизм». Ось так! Цісарська цензура вилучала окремі статті і графічні ілюстрації, а більшовицька — все видання! Любов до України, прагнення об'єднати розшматовані окупантами її землі — «націоналізм», а лихварство, шахрайство, здирництво, споювання трудівників засиллям зайд коршмарів, банкірів, захоплення земельних угідь, соляних, лісових, нафтових промислів і т. д. — «антисемітизм», бо все то йшло до рук зручній окупаційній владі жидівській касті, що не мала таких обмежень в Австро-Угорщині, як в абсолютській Російській монархії, де вживаний у всій Європі, в т. ч. й Україні, цілком нейтральний етнічний «жид» російська імперська влада наповнила образливим, зневажливим змістом, а нинішні зросійщені євреї з провокативної намови російських спецслужб штучно переносять цю семантику в Україну, щоб демонструвати «антисемітизм українців»...

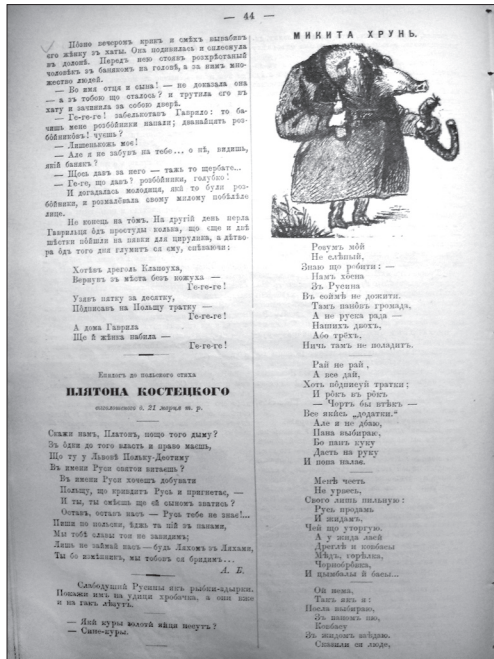
Зі змісту журналу видно, що Франко зі своїм гумористичним талантом для Устияновича був активним генератором ідей, близьким співробітником і добре знав творчу історію часопису: «Се письмо,

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (113), 2013

розпочате 1882 р., перейшло протягом 80-их літ чотири фази розвою. В роках 1882—1883 його провадив Корнило Устиянович, що майже сам достарчав до кожного номера ілюстрацій та гумористично-сатиричних заміток. Між співробітниками були В. Масляк, В. Коцовський і я». За словами Франка, Устиянович «показав себе не тільки незлим гумористом, але також добрим ілюстратором». «В половині 1883 р. Устиянович перестав видавати «Зеркало», а від першого липня почало під його ж редакцією виходити «Нове зеркало» в зміненому форматі, — пише Франко, — по шести числах «Нового зеркала» задля виїзду Устияновича зі Львова редакцію обняв Василь Нагірний, який підписував шість номерів 1883 і дев'ять номерів 1884 р.; решту до кінця того року як відповідальний редактор підписував др. Кость Левицький, а в р. 1885 весь рік відповідав за редакцію Євген Олесницький» [8, с. 444—445].

Отже, 43-річний Устиянович зібрав радикально настроєний, патріотичний, діяльний, зовсім молодий творчий колектив: 26-річний Іван Франко, який друкував свої твори під псевдонімами «Мирон», «Живий», 24-річний Володимир Масляк, який підписував свої псевдонімом «Вуйцьо Владзьо» — пізніше «Залуквич», 22-річний Володимир Коцовський, який підписувався псевдонімом «Корженко». Згуртував цю творчу молодь Устияновичу Франко. Тоді студент Коцовський під час навчання в університеті (1878—

1883) дружив з Франком. Саме тоді ж Франко написав вірш-посвяту «Корженкові» — закличний, програмний гімн відвазі, рішучості, згуртованості, збройній готовності до походу «В правди і волі світ»:

*Душино і хмарно,
Важко бурхливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав о нас?
Йти в небезпечний бій
Чи гнутись плазом?
Друже сердечний мій,
Ходімо разом!*

*Щастя не ждімо,
Щастя не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч його промінь згас, —
Вдень буде знов ясніть
Чистим алмазом.
В правди і волі світ
Ходімо разом!*

*З гнітом і тьмою,
З розбратанням братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісті
Ясним показом
В збройній готовості
Ходімо разом! [7, с. 89]*

З таким настроєм молодих співробітників К. Устиянович на той час творив унікальне видання в усю-

му українському журнальному сатириконі, творив талановито як письменник і як художник. Для його назви він обрав образ не чогось «кусючого», «колючого» чи «пекучого», як це звично роблять у таких виданнях, він вибрав щось «об'єктивуюче», чисте, світле, яскраве — «дзеркало», — мовляв, дивіться самі на себе, пізнавайте себе у ньому зі всіма своїми вадами. Вдалий вибір Устияновича виявився досить продуктивним у наступних галицьких сатирично-гумористичних часописах: у 1889—1893, 1906—1908 рр. у Львові під цією назвою виходили ще й сатирично-гумористичні газети.

К. Устиянович проявив себе талановитим карикатуристом-графіком. На заголовній титульній сторінці часопису зобразив велике овальне люстро, на яке лівою рукою опирається крилатий ангел з терновим вінком у правій руці; внизу перед дзеркалом лежить зашкірений рогатий чорт, який правою рукою тиче в дзеркало. Із численних анонімних, яскравих, дотепних графічних ілюстрацій у часописі тільки цю заголовну він підписав повним своїм прізвищем — «Устиянович». У першому числі в запросинах до передплати він писав: «Завізваний єще перед півроком львівськими русинами до видавництва сатирично-гумористичного письма, поселився я тепер стало ві Льваві і при помочи численного круга приятелів берусь за діло. Програма моя коротка: веселити родинні круги, а в справах народних стояти против всякої злости» (с. 8).

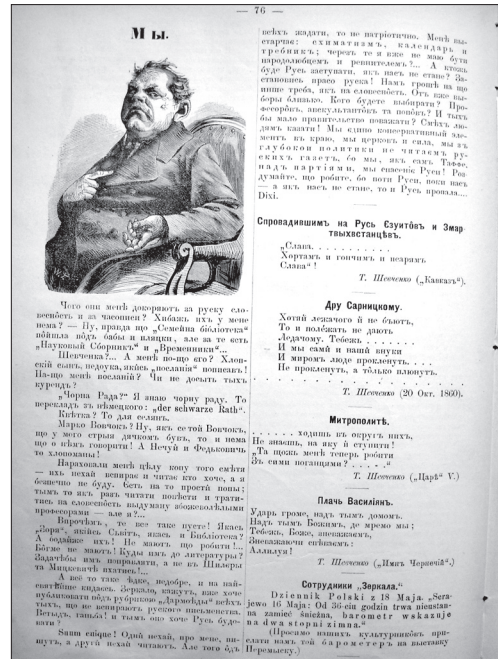
Звертаю увагу: українська громада «завізвала» саме Корнило до видання часопису, і він, який у мандрах по краю розмальовував храми, задля цього поселився у Львові. Усвідомлював, що праця буде не з легких. Про це й оцінку своїх можливостей у нерівній боротьбі висловив у непідписаному вірші «Поклик!» під титульним заголовним малюнком часопису:

*Но на злобу, на нездарство,
Підлість вражой груди,
На лукавство і коварство
Все плювати буду.
А ви з жаби засмієтесь,
Що в вола ся дує,
І з осла, як дізнаєтесь,
Що про світ міркує.
І з завзятого собаки,
Що на місяць лає,
Та і з рака-неборака,
Що світ вперед пхає,
Правда вам мене зсилає,*

Любий біль голосит,
 І до сміху всіх змушає,
 Хоч плач в серцю носить.
 А той біль пекучим жаром
 На зловивих гряне
 І вам серце дивним чаром
 Обійме, краяне.
 Обійме, а жупилъ темний,
 Що нас крив, — відстане,
 І желізом насталеним
 Руске серце глянє.
 І здійсьте за все святоє
 До боротьби за волю,
 До терпіння, праці в зною...
 І нам верне долю (с. 1).

Ще конкретніше про завдання часопису видавцв висловився самим переліком об'єктів його сміху, які текстово і графічно відкривали своєрідні рубрики журналу: «Змартвихстанці» [«Воскресенці»] «Мы», «Поржондкевич», «Patriotnik», «Шкаралупник», «Болячка», «Вичоса», «Сельські політики», «Швинделес Пархенблг», «Микита Хрунь», «Лазути» та ін. Цей типаж охоплював увесь тогочасний суспільно-політичний і морально-психологічний спектр адміністративної провінції Австрійської імперії — «Королівства Галичини і Льодомерії», перехрещеної сатириком на «Галіцію і Голодомерію».

Кожен тип мав свій яскравий графічний образ з відповідним текстом. У їх «презентації» К. Устиянович проявив себе блискучим творцем сатиричної графіки і дотепним стилістом сатиричного тексту з використанням розмаїтих засобів комічного. «Мы» — сидить у глибокому фотелі, з задертою головою пан і тиче пальцем у груди. Під малюнком його обурливе слово: «Чого мені докоряють за руску словесність і за часописи?» Він бо ж має «Науковий Сборникъ», «Временники» — видання москвофілів. «Шевченка?».. А мені пощо его? Хлопський син, недоука, якісь «послання» пописав! Нащо мені посланій? Чи не досить тих куренд? «Чорна рада»? — з німецького, Квітка? — то для селян. Марко Вовчок? — нема що говорити, бо се той дячок у мого стрія». «А Нечуй і Федькович — то хлопомани!» «Мені вистарчає: схематизмъ, календар і требник; через те я вже не маю бути народолюбцем і ревнителем? А хто ж буде Русь заступати, як нас не стане?» У цього «патріота» гроші не на українську словесність і її класиків, а на вибори: «Кого будете вибирати? Професорів, авскульптантів та попів? І тих би мало правитель-

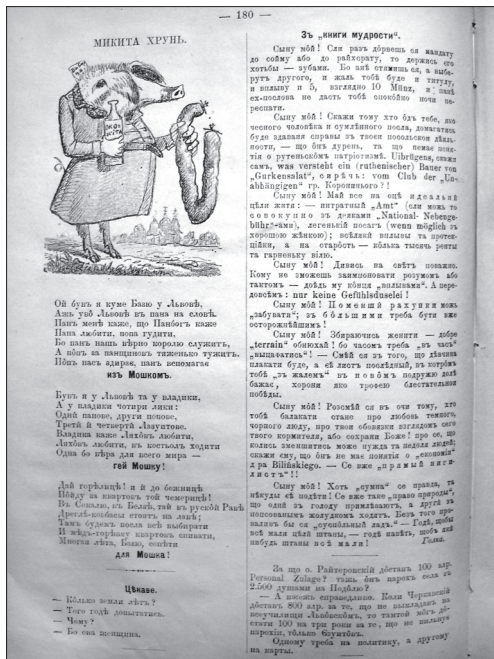
ство поважати? Сміх людям казати! Ми єдино консервативний елемент в краю, ми церковъ і сила, ми з глибокої політики не читаєм руских газет, бо ми, як сам Тааффе¹, над партіями, ми спасеніє Руси!» (1882. — Ч. 10. — 15.V. — С. 76).

Годі краще вималювати цей тип «патріота» — консерватора-ретрограда від часів погромників «Русалки Дністрової» і до тогочасних «святоюрців», як це зробив К. Устиянович єдністю графічного зображення з його монологічно самохарактеристикою, підкресливши шрифтовим виокремленням його войовничий обскурантизм і вірогідність владному режиму.

Бичування пасивності заляканих краян, боязнь громадянської активності, ховання у своїй шкаралупці — саме цей образ народної сатири використав К. Устиянович для рубрики «Шкаралупник»: з надбитого гусячого яйця боязко виглядає перелякана голова, під малюнком програмний монолог: «Нема нікого? Так, тепер слухайте моєї програми! Перед всім: сиди дома і не рипайся! Моя Філонця розумно каже: маєш жінку, маєш діти — от і вся твоя фамілія і політика! З ляхами не зачіпайся: то гзід totalny, повісят і амініь тобі. Перед правительством корись: крієра головна річ!

Я певно добрий русин, я лиш для ока читаю Narodow-u («Gazeta narodowa» — орган польських колоністів на Галичині. — М. Ч.). Шкаралупник бо-

¹ Едуард Тааффе — міністр, консервативний австрійський політик.

їться будь-яких товариств, а їх, на лихо, багато, не передплачує газет. — «Тепер ще якийсь «Зеркало» стане виходити. Ситуація дуже грізна. Ні, вже не видержу!» Боїться він українського театру «Руська Бесіда», клубу «Народний Дім» і навіть церкви: «На Бесіду, а на Народний Дім і не гляну. А до церкви?.. Спитаюсь Філонці» (1882. — Ч. 1. — 1.01. — С. 76).

Рубрика «Микита Хрунь» появлялася у «Зеркалі» у зв'язку з виборами до крайового сейму та парламенту. Верховодні польські колонізатори урядовим тиском і підкупом пропихали туди своїх кандидатів, залякані і затуркані селяни піддавалися на приманки дідичів і лихварів. Таких слабодухих, корисливих, хитрих люди охрестили «микитами хрунями», — образ свині і хитрого лиса Микити злилися водно. Власне цей фольклорний образ використав сатирик. Графічно у нього він виглядав особою зі свинячою головою, в одній руці ковбаса, у другій пляшка. У час виборів для польських дідичів коршма ставала найвпливовішим агітпунктом.

Споювання кошмарями-лихварями селян і без виборів, як і перехоплювання через банкрутство маєтків та промислів zdegradovaniх нащадків польських магнатів, було тоді справжнім суспільним лихом. Політики, економісти багато писали тоді про це у польській («Kurjer Lwowski», «Przegląd Społeczny», «Przegląd Tygodniowy»), жидівській («Ech», «Israelit», «Ojczyzna») пресі, зокрема щодо корпоративної заповідливості у цьому процесі жидівської буржуазії. «Зеркало», зрозуміло, не могло не віддзеркалити бо-

лючої проблеми у відповідному типобразі «Швінделес Пархенбліт» із сатиричною поезією І. Франка «Пісня Швінделеса Пархенбліта» («Нове зеркало». — 1884. — Ч. 2), з ілюстрованою Корнилом Франковою сатиричною поемою «Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад» («Нове зеркало». — 1884. — Ч. 5—8, 10, 14, 16). Що в цих та інших творах домінують була не етнічна складова проблеми, а гостра соціально-економічна, І. Франко тоді ж проілюстрував докладною аналітичною розвідкою «Семітизм і антисемітизм у Галичині» («Przegląd Społeczny». — 1887. — Т. 3. — С. 431—444). У цій та інших працях учений і митець розкрив усю складність жидівства в міжетнічних стосунках, на що не може не зважати кожен об'єктивний дослідник. Саме через нищій українофобській шовінізм названа проблема стає предметом спекуляцій, а перевидання творів появляються у спотвореному вигляді (див., напр.: Іван Франко. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання у 50 томах. — Львів: Каменяр, 2001).

Яскравим, гостро сатиричним у журналі був образ польського вірнопідданого цісарю українофоба з титулом «Patriotnik». Графічно — це фізіономія з виразом злості, у «рогатуфці» — чотирикутному національному польському картузі — на голові, з великим орлом на пряжці пояса, шаблею при боці і барабаном спереду. Мовний компонент образу автентичний — польський, як і в інших типобразах, з відповідним змістом, згідно із ситуацією. Зрозуміло, у першому числі зміст програмовий і форма віршова — заклична, барабанно-маршова:

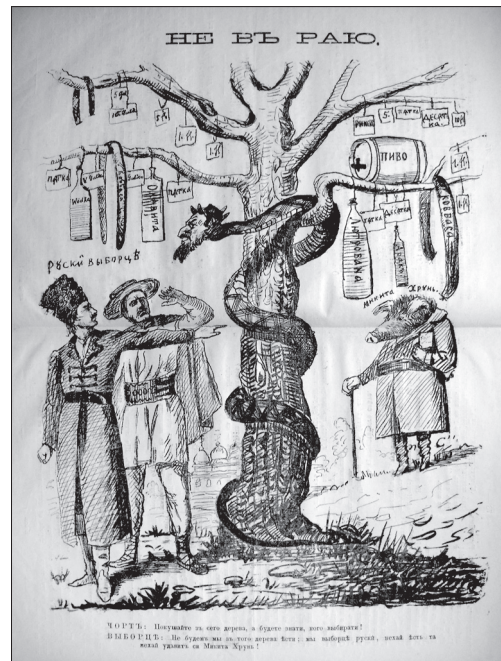
*O, nieszczęsne polski dzieci!
Bacność wiara! bida nam!
Jak powtórzą tu co tam.
Strzeżcie, by nasi Moskale
Honor polski nie skalali.
Oni wszyscy rewoltyści,
Heteryki, nihilisci...
Dilo, Zoria, Ba'kowszczyzna
Bzisiaj już z Moskałem trzymaj;
I rok rocznie tam u Jura
Swięcą na nas swoje noże.
Dalej, dracia! hura, hura!
Tu szlachetność nie pomoże.
Bijcie Moskwę ze wszech stron:
Trom-trom, romto-tom
(1882. — Ч. 1. — 1.01. — С. 5).*

[О, нещасні польські діти!
 Пильність віра! біда нам!
 Як повторим тут що там.
 Стережись, аби наші москалі
 Гонор польський не скаляли.
 Вони всі революціонери,
 Істерики, нігілісти...
 «Діло», «Зоря», «Батьківщина»
 Змову уже з москалем уклали;
 І рік річно там у Юра
 Святять на нас свої ножі.
 Вперед, браття! ура, ура!
 Бийте Москву зі всіх боків:
 Тром-тром, ромто-том].

Уперше слово хрунь зустрічаємо у 6-му числі журналу сатири і гумору «Зеркало» Корнила Устияновича, що вийшло 15 березня 1882 р. у Львові, саме у смислі сатиричного типоброзу та ще й із відповідним графічним зображенням, виконаним видавцем часопису. Поява цього типоброзу в журналі була викликана виборами послів до крайового сейму, створеного 1861 р. За виборчим статутом (ординацією) від 2 квітня 1873 р. такі вибори відбувалися як до крайового сейму, так і до двох палат Державної Ради (Reichrat) у 4 куріях (станах) — великих землевласників, торгових і промислових палат, міст і сільських громад — що шість років. Голосування у трьох перших куріях було безпосереднє, в курії сільських громад — посереднє, усне і явне (відкрито), а цим користувалася польська адміністрація для різних маніпуляцій, щоб унеможливити вибір українських кандидатів.

До того ж бідні селяни і жінки не мали виборчих прав. Українці практично могли вибирати тільки з курії сільських громад. Як наслідок цього власники великих земельних маєтків — родова польська шляхта і правляча бюрократія, неприхильна до українців, мала в усьому верх, всіяко обмежувала доступ українців до сейму і парламенту. Різні махінації і підкуп були головним інструментом на виборах. Жидівське лихварство, споювання селян у коршмах, незважаючи на протидію цьому церкви, завдавало великої шкоди українській суспільності.

Корнило Устиянович для створення типоброзу продажного, аморального і хитрого виборця, який зраджує українську громаду, використав контамінацію образів — добре відомого з казок Лиса Микиту і свині-коритниці. Тому серед найхарактерніших типоброзів галицької суспільності у «Зеркалі» («Patriotnik»,

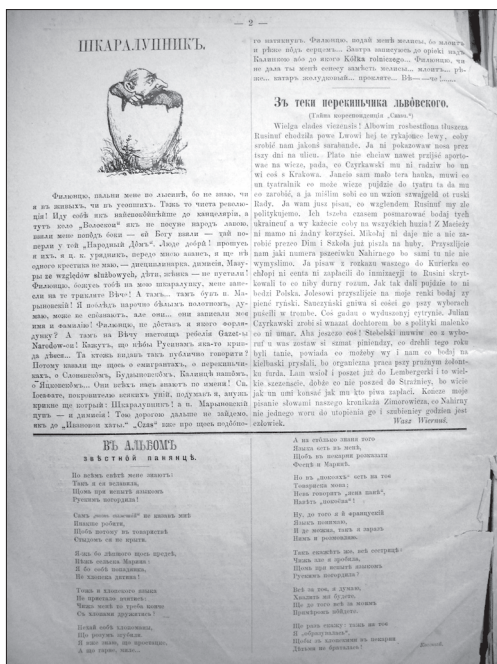

«Шкаралупник», «Швінделес Пархенбліт», «Ксьондз Поржондкевич», «Мы», «Лазуїти» та ін.) до кожних виборів постійним був «Микита Хрунь». Талановитий художник дав усім типоброзам «Зеркала» яскраве словесне і зорове графічне вираження: Микита Хрунь — постать селянина зі свинячою головою, з ковбасою в одній руці і пляшкою горілки у другій. Графічний образ сатирик супроводжував словесним текстом, переважно стилізованим під народну пісню-пританцівку до метелиць, гопаків чи просто сатирично-гумористичних пісень з саркастичною самохарактеристикою Хруня-виконавця. Під малюнком характерний текст, нерідко пісенний, як у цьому числі — танцювально-коломийковий з промовистим пуантом:

Ой нема
 Так як я:
 Посла вибираю,
 З паном п'ю,
 Ковбасу
 З жидом заідаю.

.....
 Але я не дбаю,
 Пана вибираю,
 Бо пан куку
 Дасть у руку
 І попа налає.

Мені честь
 Не урвесь,
 Свого лиш пильную:
 Русь продам

*І жидам,
Чей що уторжую.
А у жиди ласі
Дреглі і ковбаси,
Мід горівка,
Чорнобрівка
І цимбали й баси...*

*Сказилися люде,
Лихо з того буде,
Що не пана,
А Івана
Вибирают всюди
(1882. — Ч. 6. — 15.03. — С. 44—45).*

Той же графічний типобраз Микити Хруня К. Устиянович помістив того ж року і в осінньому числі журналу (ч. 22, 15.XI) і знову ж із текстом, стилізованим під народну пісню «Ой куме, куме, добра горівка»:

*А як горівки більше не стане,
Пійдем до пана, куме Іване!
Виберем пана послом до Сойму,
Бо наш пан має рученьку гойну,
Хлопа всирає, попка лає —
«Wolność і godność» нам здобуває
У Соймі.*

Незважаючи, що обдерта родина, згорьована жінка, бідні діти, той Хрунь і далі пити хоче не лише у пана, а й у Мошка:

*Чей дасть горівки панської трошка,
Чей нагодує нас ковбасами,
Щоби тримали ми за панами,*

*А за панами та й за жидами,
А не водились з тими попами
До Сойму.
Тогди ми, куме, будем пишатись,
Як періг в маслі та у сметані
В горівці будем щодня купатись;
Будем ходити в панськім жупані,
А ковбасами вперізуватись...
Нехай громада хоть пропадає!
Русь про нас, куме, певно не дбає...*

Сатиричний типобраз Хруня став у «Зеркалі», а згодом за ним і в «Новім Зеркалі», супутником усіх наступних виборчих кампаній, але К. Устиянович кожен раз його «освіжував». Ще в кінці того ж 1882 р. він помістив його у ч. 23 з 1-го грудня у тому ж попередньому графічному варіанті, але більш «просвітленим» у деталях. Текст під ним він на цей раз — до Різдва, під Новий рік же! — стилізував у дусі старовинної колядки:

*Був я у Львові та у владыки,
А у владыки чотири лики:
Одня панове, другі попове,
Треті й четверті Лаізутове.
Владика каже ляхів любити,
Ляхів любити, в костел ходити —
Одна бо віра для всего мира.
Гей Мошку!
Дай горілиці! Я й до божниці
Пійду за квартав той чемериці!
В Сокалю, в Белзі та й в Рускій Раві
Дреглі-ковбаси стоять на лаві;
Там будем посла всі вибирати
І мед-горівку квартав співати,
Многая літа, Базю, сопіти
Для Мошка.*

Сатирик не двозначно натякнув, що верховний клір в чотирьох виборчих куріях піклується не про українських селян, а про панство, вірнопіддане духовенство, католиків-єзуїтів та панівні польські кола, що прагнули ополячити українця і через костел. Продажний пияк-Хрунь за горілку готов і в синагозі молитись, бо ні громадське, ні національне, ні конфесійне і взагалі будь-що духовне, моральне для нього не існує.

Як бачимо, для стилізації текстового супроводу типобразу Хруня сатирик постійно використовував різні українські фольклорні пісенні жанри, бо до українського села була спрямована його сатира. Наприклад, наступного, 1883 року, вже до виборів до Державної

Ради (парламенту) він у ч. 9 з 1-го травня до карикатури Хруня примістив пісенну стилізацію до гопака:

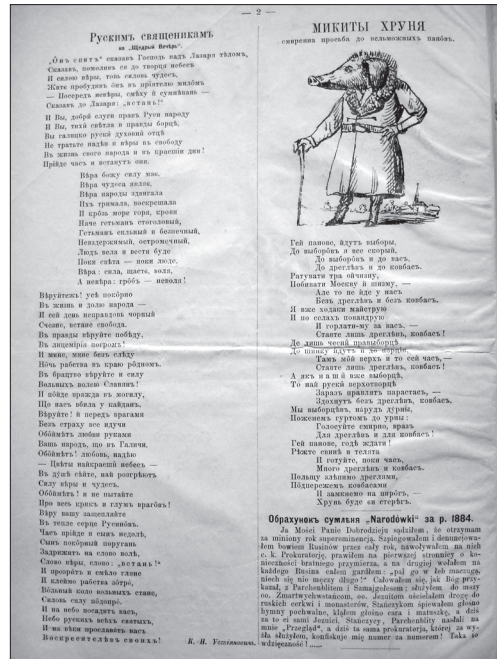
*Я Микита Хрунь, Хрунь:
Мені гроші всунь, всунь!
Скупай же мя у сивусі,
Бо я нині у крикфусі;
Щоб громаду заступити
І на Русь свій голос дати —
А я голос дам, дам:
Кому? Знаю сам, сам —
Та ще може трошка
Горівочка Мошка.*

*.....
Бо я вибраний з громади
На виборця — не з поради,
Лиш на то, щоб голос дати
На руского кандидата —
А я віру руску
Продам і за гуску, за дреглі, ковбаску
Та й за панску ласку!*

*.....
А я буду гроші брати,
Буду й чорта цілувати —
Руска кривда і податки —
Я за них не маю й гадки —
Мене Мошко кличе,
Мені гроші тиче —
Я за нич не дбаю,
Ляха вибираю.*

Типообраз Микити Хруня у варіантах К. Устянєвич поміщає у різних сатиричних графічних композиціях. Наприклад, у ч. 10 з 15 травня 1883 р. поміщена до виборів панорамна на всю розгортку 2-х сторінок часопису карикатура під заголовком «Не в раю» з зображенням у центрі райського дерева, стовбур якого обвитий змієм-спокусником. Під кроною того дерева стоять різні типи суспільного галицького життя, в т. ч. й Микита Хрунь, над яким звисають ковбаси, пляшки з горілкою, банкноти та інші спокуси. А в ч. 11-му з 1-го червня того ж року поміщена «Відозва»: «Микита Хрунь в полученю з «агенсуа szlachecka» взиває всіх жидків, яко «Geschäftsleute», лаповичів, дрегльовичів, ковбасників, лизунів, тракієрників, шинкарів і інших, взагалі всіх інтересованих, щоби против зайшлих виборів вносили протести. Користаймо поки час. О.Г. Ціпонов, заступ[ник] Микити-Хруня».

Журнал «Зеркало» був під постійним пресом цензури, його числа конфісковували повністю або вилучали цілі сторінки чи окремі графічні та текстові матеріали. Часто доводилося готувати другий на-

клад по конфіскації, що зумовлювало значні матеріальні витрати. Через це журнал перестав виходити. 13 липня 1883 р. журнал вийшов під назвою «Нове зеркало», проте сатиричний типаж у ньому зберігся попередній. У ч. 73 (15) і наступних 1885 р. у зв'язку з виборами Микита Хрунь знову «повномасштабно» фігурує на сторінках часопису: то він колінкує перед владним «Посланням «Мира» — органа офіціоза клерикального угруповання з гаслом «Любите паны ваша!», то стоїть під райським деревом з традиційними для нього спокусами (ч. 9, 1 (13 травня)), то він на «Предвиборчій службі» перед польським паном, який дасть йому сигнал «ріф» на виборах, то він «В пеклі на Мадеевім ложу» (ч. 10, 15 (27) травня).

З часом сатиричний образ Микити Хруня сягає далі семантичного поля продажного типа на виборах. Він виявляє себе і в ширшому полі суспільно-громадського життя: в протидії просвіті, будівництві читалень, в усьому культурному розвитку громад. Хрунь навіть швидко розплоджується: «Наш рід не пропаде! В читальні в Теревовлі уродилось нас на днях семеро, а у Львові — пристав до нас сам старійший Хруньбратович», — читаємо в оголошенні (ч. 2, 1 лютого 1886 р.). У своєму «свинстві» він блокується з іншими близькими «по духу» сатиричними типоброзами — Шкаралупником, Швіндєлесом Пархєнблїтом, польськими шовіністами тощо. Незмінна і його передвиборна заклична пісенька:

Гей куме, куме,
Ходім в Долину,
Бо у Долині
Буде новина.
Будем вкупі
З юдою братом
Посла до сейму
Та вибирати
(Нове зеркало. — Ч. 2. — 1 лютого 1886 р.).

Йому і далі найкраща приманка драглі, плящина, ковбаси, банкноти... Похідними від Хруня були і «ковбасюки», яким уписував «В альбом» «доктор Вичоса»-Устиянович своє «тепле слово».

Часопис «Нове Зеркало» з перервами виходив у Львові аж до 1910 р. вже й без участі К. Устияновича, але створений ним типолобраз продажного виборця надовго зберігався у пам'яті галичан. Немаю сумніву, що саме від Корнила Устияновича це слово-образ вперше в українському словникарстві ввійшло і до «Малоруско-німецького словаря» Євгена Желихівського, якого частинами почали друкувати вже з 1883 р. Після смерті Є. Желихівського доупорядкував його Софрон Недільський і видав двотомником у 1886 р. [4]. У ньому слово «хрунь» значиться як образне, переносне («виражене тривіальне»). З цього словника це слово ввійшло і до чотиритомного «Словаря української мови», який зібрала редакція журналу «Киевская Старина», а упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко і видав у Києві 1909 р. [5]. У ньому у першому значенні *хрунь* — це «епітет свині» у Галичині

за словником Желихівського, у другому — це: «В Галициї: избиратель, продающий свой голос» [4].

Ось так ми виходимо на питання, з якого джерела взяв Є. Желихівський цей сатиричний типолобраз, який так ожив у наш час. Желихівський не зазначав джерела лексем, але у словнику він подав «Спис Вп. помічників, котрі через прислане матеріалів лексикальних причинилися до збагачення «Малоруско-німецького словаря» [4, т. II]. Серед них Микола і Корнило Устияновичі, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, П. Куліш та ін. У редакції «Зеркала» високо цинили лексикографічну працю Є. Желихівського. На титульній сторінці 4-го числа часопису 13 (27) лютого 1885 р. була надрукована поезія «На смерть Євгенія Желихівського» Володимира Масляка, підписана псевдонімом «Ратай». У матеріалах особистого архіву К. Устияновича зберігся автограф густо списаного з обох боків аркуша, на якому добірка різноманітних фразеологізмів, приказок і просто словосполучень, які письменник фіксував з народного мовлення [1, арк. 16]. Нема сумніву — найближчим джерелом не просто лексеми-апелятиву, а типолобразу *хрунь* міг бути тільки сатиричний журнал Корнила Устияновича «Зеркало». Та, що найголовніше, там же в особистому архіві зберігається не датований автограф статті, написаної на документально фіксованім переказі, під заголовком «Хрунь».

Ця стаття засвідчує, що ідея образу хруня виникла в К. Устияновича з фольклорного джерела. В його архіві збереглося три удвоє складених аркуші з автографом оповідання «Хрунь», без зазначення дати і місця написання [1, арк. 8—12]. Подаємо його без змін:

Хрунь

Верховино, «Світку ти наш!», де поділися твої непроходимі ліси? Де ті безчисленні стада овець, що тулилися до твоїх пахучих грудей? Чом опустіли твої полонини? Чом діти твої від голоду пухнуть і ходят в чорних обідраних лахах? Чом піснетворчі діви твої невесело споглядають з-під не своєї руки рубатки й одежи? Де ділись ріст високий та плечистий і де вигляд свобідний і смілий легіників буйних?

Ліси повезла у світ далекий колія желізна, пашу спирали пани аж до п'ят заперли. Минувся в лісі заробок, минулися й гроші — воли і вівці жиди собі взяли — цундрову одіж нема чим замі-

нити, нужда млоїт руки у чорній рубатці — і год спигне з запалих очей, дівка вбираєси торгом свого тіла, а легінь згорбивсь, розпився, злінивів і боїтсья й тіни своєї.

Власть взялася за руки з панами — а пани хлопа знов собі присіли. Присіли з жидами, а ті, як зла й плюгава короста, ба ні: як чорна віспа смертоносна ізмемоцила люд весь, що гниє вже, гниє від-від неї, від опіки власти, від ласки панської та від благородної культури.

А було ту колись инакше.

Чи не споконвіку довгими віками на вольній воли жила верховина. Ніхто ту не знав: що панщина? що податок власти? І пана не виділи і не знали гори.

Аж і найшился два брата волохи, що випросили собі у власти гори в короля Польщи, так якби Йван просив у Гриця: даруй мені у неволю Савку.

І король польський дарував. Чому ні? Що йому шкодило чуже дарувати. Не зі свого брав кармана; а получив вічне право на ту даровизну право власти.

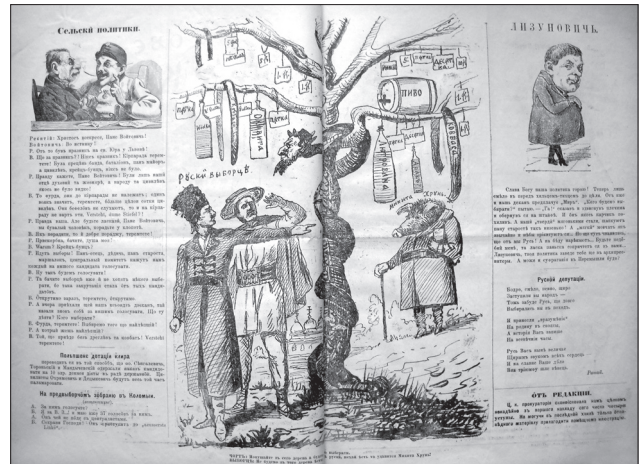
От і згупинилася верховина під панами та й навіть не знала, що вона вже в неволи, бо ніхто не жадав від неї нічого. Пан рубав ліс, випасав воли та вівці і коні, як люди, а до людей не брався — не займав нікого.

Та ізвелося волоськеє кодро. Найшился по них пани инчі. Та й ті не сміли, не тикали хлопа, а тільки землі під себе займали — чому не заняти? Ніхто не противився... Бери коли треба. Є землі і лісу доволі... Бери і жий. Лише не смій нам боронити пасти по лісах всюди і у полонині.

І не боронено. Але згодом, згодом завелися суди, а по нападі татар поприставали верховинці на малу дачку на пана задля оборони і на відбуванні кілька днів в році якісь служби. на замку в Стрії, а потому в Сколім.

Пани завели свою управу. Спровадили лісничих і мандаторів та иншу прислугу. Почалися порядки, за котрі треба було чимось платити — не будут же пани з воздуха жити — та за свою для верховинців добрість і працю.

Верховинці і не зчулися, коли побачили, що ліси усі і всі полонини в руках пана і самі не відали того, що те, на що діди їх добровільно згодилися робити для пана... що те сталося панщиною.

А дізналися вони об сім доперва при катостральних помірах Юсифа II та й з оголошенім его панцизняного права.

Зворушилася верховина. Однакo й замовкла. Ніхто людям і надальше не спирав ліса, ніхто не боронив полонин; а панщину? ...робив хто хотів... прошений; а хто не хотів, того й не займали.

Аж настав рік 1825. Адміністрація австрійська вже утвердилася в Сколім кріпко. Урядники мали до помочи ляндедрагонів і поліцію, пан опирався на численному урядничому перзоналі — громадска управа чувствовала свою зависимість від панської та й від цісарської власти... а ту прийшов острый наказ відробляти панщину і не тикати панських займищ.

Було то навесні в р. 1826. Верховина сперлася... і власти прислали 500 жомнєрів на те, щоби верховинців присилувати до панщини.

Від червня аж до вересня 1826 р. верховинці не подавалися.

Жомнєри не могли нікого силувати до роботи, бо ніколи не находили по селах мужчин і жінок, а тільки баби і дробні діти.

Все населеніє ховалося по лісових куєвах і витрапити та заскочитися не давало.

Клопіт ц. к. управі з бойками. Кошта панови, а утома єго слугам і жомнєрам. Бито, катовано людей.

Мало вже йти на мирову дорогу. Аж ось явився перед властями хлоп з Головецька на прізвище **Левкувич**, що зломив хлопску змову і принявся за панщину.

Раз переломана змова не могла вже довго держатися.

За прикладом Левкувича пішов другий, третій і не було вже діла спиратися.

Верховина піддалася. Зате однак кілька легінів напало на Левковича і почали бити.

І були б єго і на смерть були вбили, як би не случайний патроль.

Тяжко раненого повезено в Сколе. Там він лічився довго. Але ніколи вже не прийшов до здоро'я. Такою і лишився панским хрунем і прозавався *Szkarski*, а хрунівство своє препогане посунув до того, що перейшов на латинський обряд і став поляком.

Але чорт не благословив єго ділом.

Прохирів він свої маєтки, а діти єго звелися на нінащо, а нинішні потомки живуть в нужді і в зневазі.

Власть узялася за руки з панами — а пани хлопа знов собі присіли. Присіли з жидами, а ті, як зла і плюгава короста, ба ні: як чорна віспа смертоносна ізнемощила люд весь, що гние вже, гние від-від неї, від опіки власти, від ласки панскої та від благодатей культури.

Як бачимо, ця розповідь наче якийсь народний монолог-роздум, базується на фактах з означенням часу подій, місцевості, ситуації, конкретних осіб і т. ін. Корнило, який народився на більше як 20 років пізніше від описаних подій, міг чути подібну розповідь про ці події або від батька, який опинився на

парафії у Славську на Сколівщині, або просто від його парафіян. Мабуть, ото ж тоді, в час заведення панщини, серед верховинців Бойківщини — корисливих і зрадливих спомогачів того панського ярма — люди і нарекли таких *хрунями*, і цей образ надовго зберігся у пам'яті митця. З легкої руки письменника він перейшов усі етапи підневільної історії українців і, на жаль, залишився живучим і в сучасній постопукаційній Україні, а його сатиричний зміст досі не втратив своєї актуальності.

1. Львівська національна бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. К.М. Устиянович. Матеріали особистого архіву. — Ф. НД-93 / п. 11.
2. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Білецький-Носенко П.; підготував до видання В.В. Німчук. — К.: Наукова думка, 1966.
3. Горак Р. Призабуті з Вовкова / Роман Горак. — Львів: ЗУКЦ, 2010.
4. Малоруско-німецький словар (уложили Е. Желиховський і С. Недільський). — Львів, 1886.
5. Словарь української мови / зібрала редакція журналу «Киевская Старина»; упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — К., 1909.
6. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2-х т. — К.: Наукова думка, 1977—1978.
7. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. — К., 1976. — Т. 1.
8. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Збір. тв.: у 50-ти т. — К., 1984. — Т. 41.

Mykhailo Chornopysky

ON THE ORIGIN OF KHRUN SATIRICAL IMAGE-TYPE

The origin of Khrun image-type in Ukrainian satirical lexicon has been traced via review of Kornylo Ustyianovych' creative works and his *Zerkalo* (Mirror) news-magazine.

Keywords: Kornylo Ustyianovych, satirical image-type, *Zerkalo* (Mirror) Mykyta Khrun, Shkaralupnyk, elections, diet.

Михайло Чернопыский

ПРОИСХОЖДЕНИЕ САТИРИЧЕСКОГО ТИПООБРАЗА «ХРУНЬ»

Сквозь творчество Корнилы Устияновича и его журнал «Зеркало» прослежено происхождение типообразы «Хрунь» в украинском сатирическом лексиконе.

Ключевые слова: Корнило Устиянович, сатирический типообраз, «Зеркало», Микита Хрунь, Шкаралупник, выборы, сейм, парламент.